DOI: https://doi.org/10.61825/rl.2026.v521.00

Wprowadzenie

W ostatnich dekadach badania nad pamięcią (ang. *memory studies*) są dynamicznie rozwijającym się nurtem humanistyki i nauk społecznych, wykraczającym daleko poza granice poszczególnych dyscyplin. Ich transdyscyplinarny charakter – łączący historię, archiwistykę, literaturoznawstwo, językoznawstwo, socjologię i kulturoznawstwo – umożliwia analizę zjawisk pamięci zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Do klasyków tego paradygmatu należą: Maurice Halbwachs, który wprowadził pojęcie *pamięci zbiorowej*, Pierre Nora z koncepcją *miejsc pamięci* oraz Jan Assmann i Aleida Assmann, którzy rozwijali teorię *pamięci kulturowej*, obecnej później także w pracach Paula Connertona.

W obszarze badań nad pamięcią znajduje się dziś pytanie o rolę archiwów – nie tylko jako instytucjonalnych strażników przeszłości, lecz także jako dynamicznych przestrzeni negocjacji, selekcji i reinterpretacji doświadczeń, w których pamięć staje się procesem kulturowym. W ten sposób współczesne *memory studies* odsłaniają złożone relacje między pamiętaniem a zapominaniem, jednostką a wspólnotą, dokumentem a świadectwem, przeszłością a jej współczesnymi reprezentacjami.

Niniejszy tom „Rocznika Lubuskiego", zatytułowany „Archiwum. Miejsce pamięci – pamięć miejsca", jest kolejnym etapem realizacji programu badawczego Lubuskiego Towarzystwa Naukowego „Region w dialogu. Zintegrowane badania nad Ziemią Lubuską". W przygotowaniu tej fazy projektu uczestniczyły obok LTN także Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (APZG), Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze oraz Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego. W badaniach wzięli udział pracownicy głównych ośrodków naukowych i kulturalnych województwa lubuskiego.

W pierwszej części tomu zaprezentowano artykuły odwołujące się do zbiorów mających walory archiwalne, dokumentujących historię i spuściznę kulturową Ziemi Lubuskiej, przechowywanych w archiwach instytucjonalnych oraz bibliotekach publicznych. W części drugiej znalazły się teksty biorące pod uwagę zasoby muzealne, zbiory prywatne oraz przekazy (literackie, medialne) traktowane jako swoiste „archiwa pamięci".

Część pierwszą otwiera artykuł Jarosława Kuczera z Katedry Nauki o Administracji i Prawa Nowych Technologii UZ *Rola zasobów archiwów europejskich w badaniach nad szlachtą Środkowego Nadodrza*. Autor, będący doświadczonym historykiem dziejów społecznych i ustrojowych Śląska,

przedstawia inspirujący dla badaczy chcących dzieje regionu osadzać w szerszym, powszechnodziejowym kontekście przegląd dostępnych w Europie materiałów źródłowych. Beata Grelewicz, dyrektorka Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, omawia *Regulacje prawne dotyczące archiwów i ich wpływ na stan zachowania zasobu na przykładzie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze*. Z kolei Dariusz Rymar, dyrektor Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim, dzieli się refleksjami na temat roli tego archiwum jako „depozytariusza pamięci osób fizycznych". Ilona Czechowska z Uniwersytetu Europejskiego Viadrina omawia *Potencjał materiałów archiwalnych w dydaktyce języka polskiego i niemieckiego jako obcego – na przykładzie Archiwum im. Karla Dedeciusa przy Collegium Polonicum w Słubicach.*

Piotr Jacek Krzyżanowski z Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim zaprezentował temat *Cyganie/Romowie na Ziemi Lubuskiej i ich wybitni przedstawiciele w regionalnych zbiorach archiwalno-bibliotecznych.* Ks. Robert R. Kufel z Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze napisał o roli tego Archiwum w zachowaniu pamięci historycznej. Tę część tomu zamykają dwie publikacje dotyczące czasopisma społeczno-kulturalnego „Nadodrze" – pierwsza to wybór źródeł ze zbiorów APZG, dokonany przez Tomasza Nodzyńskiego z Instytutu Historii UZ, druga to ogląd periodyku z perspektywy językoznawczej jako narzędzia budującego tożsamość regionu autorstwa Anny Wojciechowskiej z Instytutu Filologii Polskiej UZ.

Wspomniani dotąd autorzy, omawiający zbiory archiwalne i biblioteczne przechowywane w instytucjach na terenie dzisiejszej Ziemi Lubuskiej bądź jej dotyczące, starali się ukazać je przez pryzmat powierzonych im zadań dokumentowania i utrwalania pamięci historycznej i świadomości regionalnej.

W skład części drugiej wchodzi siedem tekstów omawiających zjawisko pamięci zbiorowej i jej organizacji w obszarze szeroko rozumianej kultury: muzeum, literatury, prasy i filmu. Katarzyna Grabias-Banaszewska z Uniwersytetu Zielonogórskiego swoje zainteresowanie badawcze skierowała na zagadnienie archiwów domowych w artykule pt. *Archiwum domowe Antoniny Żulik – od przypadkowego znaleziska do źródła historycznego*, podkreślając kulturową i historyczną rolę zbiorów rodzinnych w archiwach. Artykuł Anety Narolskiej z Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego w Żarach zatytułowany *Nostalgia Sorauerów. Od indywidualnych wspomnień do kultury pamięci* traktuje o kulturowej sukcesji pamięci wspólnoty dawnych mieszkańców Sorau wśród dzisiejszych mieszkańców Żar na przykładzie tradycji strzeleckich, związanych z nimi archiwaliów, nośników pamięci. Kolejne trzy teksty są autorstwa pracowników Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu

Zielonogórskiego: Krystian Saja w kontekście pamięci regionalnej przedmiotem opisu uczynił *Ziemię Lubuską w obiektywie polskich Kronik Filmowych*. Z kolei artykuły Marty Ruszczyńskiej zatytułowany *Kryminał na łamach „Gazety Zielonogórskiej"* oraz Doroty Szagun pt. *Ujęzykowiona postpamięć w „Geranium" Katarzyny Grabias-Banaszewskiej* traktują o literaturze jako swoistym archiwum pamięci przechowującym ślady przeszłości. W tekście Marty Ruszczyńskiej znajdujemy obraz przeszłości historycznej i regionalnej zamknięty w tkance powieści kryminalnych, natomiast opracowanie Doroty Szagun poddaje analizie literacką postpamięć przesiedleńców. Następny artykuł, autorstwa Beaty A. Orłowskiej z Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, dotyczy *Rodzinnej oral history jako formy pedagogiki pamięci*. Autorka podkreśla zarówno wartość archiwalną przekazów mówionych, jak i ich szczególną rolę w kształtowaniu tożsamości pokoleniowej. Tom zamyka tekst Grażyny Barbary Szewczyk z Uniwersytetu Warszawskiego pt. *Spuścizna niemieckiego pisarza Eberharda Hilschera w Polsce. O kolekcji w świebodzińskim muzeum i zbiorach w katowickim archiwum prywatnym*. Autorka poddaje oglądowi zasoby prywatnego archiwum pisarza Eberharda Hilschera, pochyla się nad fenomenem rekonstruowanej pamięci o twórcy, dziele i czasie, w którym tworzył. W kontekście tych opracowań archiwum uzyskało wymiar szerszy, nie tylko instytucjonalny, ale ideowo-symboliczny jako zasób pamięci zbiorowej utrwalony w umownych archiwach pamięci o wymiarze kulturowym.

Tom uzupełnia sprawozdanie Anitty Maksymowicz poświęcone wystawie stałej „Dziedzictwo i współczesność. Zielona Góra – region lubuski" w Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, ze szczególnym uwzględnieniem jej części „Rok 1945 i pierwsze powojenne lata na Ziemi Lubuskiej", w której istotną rolę odgrywają archiwa rodzinne dokumentujące doświadczenia mieszkańców regionu.

Teksty włączone do niniejszego tomu mają charakter interdyscyplinarny, chociaż wszystkie organizują się wokół pojęć kluczowych: archiwum, pamięci i miejsca (zwłaszcza w wymiarze regionalnym). Całość prezentuje spójny zbiór opracowań na temat pamięci zbiorowej, której utrwalanie odbywa się zarówno w wymiarze instytucjonalnym, jak i kulturowym oraz prywatnym. Wszelkie sposoby przechowywania pamięci pozostają ze sobą w ścisłej relacji, dzięki nim przeszłość wciąż pozostaje obecna w świadomości społecznej.

Tomasz Nodzyński
Dorota Szagun